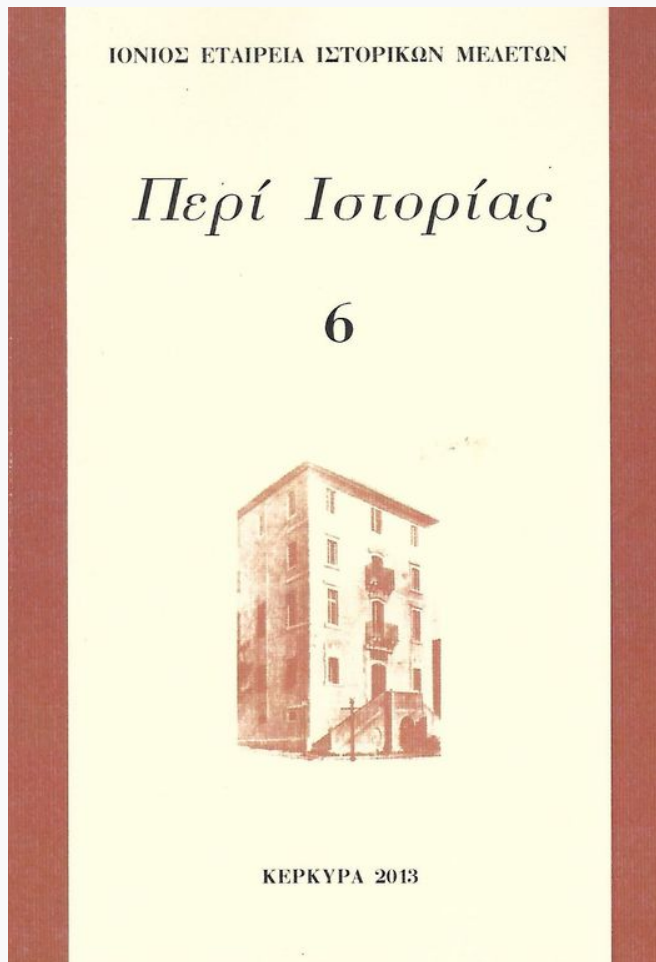

Peri Istorias

Vol 6 (2013)

“Κατήχηση Νεανίδων”: Απόψεις για την εκπαίδευση των γυναικών στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα κατά τον 18ο αιώνα.

Παναγιώτα Τζιβάρα

doi: [10.12681/p.i.24782](https://doi.org/10.12681/p.i.24782)

To cite this article:

Τζιβάρα Π. (2020). “Κατήχηση Νεανίδων”: Απόψεις για την εκπαίδευση των γυναικών στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα κατά τον 18ο αιώνα. *Peri Istorias*, 6, 41–55. <https://doi.org/10.12681/p.i.24782>

Παναγιώτα Τζιβάρρα

«ΚΑΤΗΧΗΣΗ ΝΕΑΝΙΔΩΝ»: ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΕΡΚΥΡΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ

Τα θέματα της αγωγής και της εκπαίδευσης των γυναικών κατέχουν από το τέλος του 17ου αιώνα σημαντική θέση στα έργα των Ευρωπαίων διανοητών. Οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού επιχείρησαν να ορίσουν στα έργα τους την ετερότητα της γυναικείας φύσης ενώ κήρυτταν την ανάγκη της καθολικής εκπαίδευσης των γυναικών. Οι παιδαγωγικές θεωρίες που διατυπώθηκαν διαμόρφωσαν την κυρίαρχη αντίληψη για την αγωγή των γυναικών. Από τα πιο γνωστά κείμενα είναι η πραγματεία του Γάλλου ιερωμένου François Fénelon «Πραγματεία περί της αγωγής των νεανίδων».¹ Το 1740 στη Βενετία τυπώθηκε το δίτομο έργο του επίσης ιερωμένου Giovanni Niccolò Bandiera, με τον τίτλο «Περί των σπουδών των γυναικών»,² μέσα από τις σελίδες του οποίου απευθύνονταν παραινέσεις προς τους γονείς να αναλάβουν οι ίδιοι την εκπαίδευση των παιδιών τους. Η ίδια θεματολογία, δηλαδή η εκπαίδευση των γυναικών, και το ίδιο πρότυπο γυναίκας, που αντιστέκεται σθεναρά στους πειρασμούς και στα κοσμικά αμαρτήματα και προετοιμάζεται να αναλάβει και η ίδια την ανατροφή των παιδιών της, εμφανίστηκε και στο έργο με τίτλο «Η εκπαίδευση των κοριτσιών», το οποίο αποδίδεται στον μοναχό Gioachino Trioli και το οποίο δημοσιεύτηκε στη Βενετία το έτος 1765.³

Το έτος 1772 κυκλοφορήθηκε στο Παρίσι το έργο του Antoine Leonard Thomas, «Δοκίμιο για τον χαρακτήρα, τα ήθη και το πνεύμα των γυναικών σε διάφορες εποχές».⁴ Ο συγγραφέας, ο οποίος γνώριζε το έρ-

¹ François de Salignac de la Mothe Fénelon, *Traité de l'éducation des filles* (1688) και σε ελληνική μετάφραση, Φενελώνος, *Περί κορασίων ανατροφής ή Το περί αγωγής κορασίων* (βλ. Φ. Ηλιού, Πόπη Πολέμη, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1864-1900. Συνοπτική Αναγραφή*, τ. Α', 1864-1879, Αθήνα 2006, σσ. 337-338 αρ. 1868.23-24).

² Giovanni Niccolò Bandiera, *Trattato degli studi delle donne, in due parti diviso...*, In Venezia appresso Francesco Pitteri 1740.

³ [frate Gioachino (Trioli) da Chiari], *L'educazione delle fanciulle*, In Venezia nella stamperia di Carlo Palese 1765. Για άλλα έργα Ιταλών συγγραφέων σχετικά με την εκπαίδευση των γυναικών, βλ. Rebecca Messbarger, *The Century of Women: Representations of women in Eighteenth-Century Italian Public Discourse*, Toronto 2002, σσ. 11-17.

⁴ Antoine Leonard Thomas, *Essai sur le caractère, les moeurs et l'esprit des femmes dans les différens siècles. Par M. Thomas, de l'Académie Française a Paris*: chez Moutard, libraire de Madame la Dauphine, rue du Hurepoix, à S. Ambroise et a Lausanne chez Franc. Grasset et comp., MDCCCLXXII.

γο του Fénelon, παρουσίασε την ιστορία και την κοινωνική κατάσταση των γυναικών από την κλασική εποχή έως τον 18ο αιώνα. Παρότι ο Thomas στην εισαγωγή του έργου του προκαταλαμβάνει τον αναγνώστη για τις ικανότητες των γυναικών («On verra par-là peut-être que les femmes sont susceptibles de toutes les qualités que la religion, la politique, ou le gouvernement voudroient leur donner»⁵), ο ίδιος στο κείμενο προσπάθησε να εξηγήσει γιατί οι γυναίκες δεν μπορούσαν να εξισωθούν με τους άνδρες σε φήμη και δόξα. Αναγνώριζε ανισότητα στα δικαιώματα και στην εκπαίδευση αλλά άσκησε κριτική στις γυναίκες για τη συστολή και την ελαφρότητά τους. Τόνισε τη διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα και επαίνεσε τις γυναικείες αρετές. Ύμνησε τη γυναικεία φύση και επέμεινε για τον σπουδαίο ρόλο που η γυναίκα αναλαμβάνει ως μητέρα και ηθικός φύλακας της κοινωνίας.

Το έργο του Thomas μεταφράστηκε στα ιταλικά και τυπώθηκε την αμέσως επόμενη χρονιά (1773) στη Βενετία και στη Φλωρεντία⁶ ενώ εμφανίστηκε στα τυπογραφικά πιεστήρια της Ιταλίας και άλλες φορές τα επόμενα χρόνια έως το τέλος του 18ου αιώνα.⁷

Η Κέρκυρα, σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης και κτήση βενετική την ίδια εποχή, υπήρξε ο τόπος όπου οι ιδέες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού βρήκαν πρόσφορο έδαφος διάδοσης. Λόγιοι σπουδαγμένοι στην Πάδοβα, έμποροι με καθημερινή επαφή με την Ιταλία, ντόπιοι αξιωματούχοι της τοπικής Διοίκησης, που συγχρωτίζονται με τους Βενετούς αξιωματούχους και συνάπτουν δεσμούς φιλίας μαζί τους, είναι τα πρόσωπα που γίνονται οι φορείς διάδοσης των ιδεών της Δύσης και μετακένωσης της γνώσης. Γνωρίζουμε ότι τα έργα του Thomas κυκλοφορούσαν στην Κέρκυρα ανάμεσα στους λογίους της εποχής μαζί με τα έργα του αββά Guillaume-Thomas-François Raynal, των διαφωτιστών Montesquieu, D'Alembert και Diderot.⁸

⁵ Antoine Leonard Thomas, *ό.π.*, σ. V.

⁶ *Saggio sopra il carattere i costumi e lo spirito delle donne ne'varii secoli, del sig. Thomas dell'Accademia francese. Traduzione italiana corredata di annotazioni storico-critiche; ed accresciuta di una Lettera dell'abate Conti P.V. intorno lo stesso argomento*, Venezia appresso Giovanni Vitto 1773 και *Saggio sul carattere... trasportato in lingua italiana da un accademico fiorentino...*, Firenze nella stamperia Allegrini, Pisoni e comp. 1773.

⁷ *Saggio sul carattere costumi e spirito delle donne nei diversi secoli del sig. Thomas dell'Accademia francese trasportato nella toscana favella*, In Prato presso Vincenzo Vestri stampatore vescovile 1785 και *Saggio sopra il carattere costumi e spirito delle donne in tutte le diverse età opera di M. Thomas tradotta dal francese ed accresciuta di note da Rajmondo Leoni di Pienza...*, In Genova presso il Repetto 1793.

⁸ Οι πληροφορίες προέρχονται από επιστολή του Πέτρου Φίλη από την Κέρκυρα στον αδελφό του Παύλο στη Βενετία, με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 1777 (Archivio di Stato di Venezia, Consolato Russo, busta 1, φ. χ.α.). Το όνομα του αββά Raynal δεν

Μία από τις ιταλικές μεταφράσεις του έργου του Thomas επιμελήθηκε ο Κερκυραίος Σπυρίδων Παλατζόλ Σκορδίλλης, αναγνωρισμένος νομικός, συνήγορος των βενετικών συμφερόντων για πολλά χρόνια, εκπρόσωπος της κερκυραϊκής Κοινότητας στις τελετές υποδοχής και αποχαιρετισμού των Βενετών διοικητών, φίλος προσωπικός των προνοητών και άλλων αξιωματούχων που υπηρέτησαν στο νησί, φίλος του ποιητή Gasparo Gozzi και μέλος του φιλολογικού σαλονιού της Caterina Dolfin Tron στη Βενετία.⁹

Δυστυχώς το ερώτημα για την ταυτότητα του μεταφραστή, το πόνημα του οποίου διόρθωσε ο Σκορδίλλης, παραμένει ακόμα ένα desideratum της προσωπικής μου έρευνας. Η πληροφορία για την επιμέλεια ή καλύτερα διόρθωση της ιταλικής μετάφρασης, προκύπτει από προσωπική μαρτυρία του ίδιου του Παλατζόλ Σκορδίλλη στο ανέκδοτο και άγνωστο έως σήμερα έργο του με τίτλο «Catechismo per le giovinette ossia il Nonalogo dell'educazione».

Στην εισαγωγή του ανωτέρω έργου, στο οποίο θα αναφερθώ εκτενώς παρακάτω, την οποία απευθύνει προς τον μεταφραστή του έργου του Thomas στα ιταλικά, ο Σκορδίλλης μας πληροφορεί ότι ο ίδιος δεν έκανε τη μετάφραση αλλά μόνο τη διόρθωση: «rileggendo il saggio del signor Thomas sopra le donne, da voi tradotto e da me corretto» και στη συνέχεια: «trascrivendo il pezzo qual voi lo traduceste». Η χρήση, από τον συγγραφέα του δοκιμίου, του γραμματικού τύπου που προσδιορίζει το γένος: «foste ancor voi egualmente colpita dalla sublimità di quel pezzo», μας οδηγεί στη σκέψη ότι πρόκειται για γυναίκα, για μεταφράστρια. Η γνώση του χρόνου σύνθεσης του ανωτέρω δοκιμίου από τον Σκορδίλλη θα μας οδηγούσε και στον καθορισμό του χρόνου του μεταφραστικού εγχειρήματος και ίσως και στον εντοπισμό του τόπου όπου ζούσε η μεταφράστρια. Σε μια άλλη πρόταση στο δοκίμιο του Σκορδίλλη (εφεξής: Κατή-

αναφέρεται στην επιστολή αλλά μόνο ο τίτλος του έργου «*Istoria degli stabilimenti degl'Europei nelle due Indie*», για το οποίο (με βάση τον ηλεκτρονικό κατάλογο των ιταλικών βιβλιοθηκών ICCU) υποθέτω ότι πρόκειται για το «*Storia filosofica e politica degli stabilimenti, e del commercio degli Europei nelle due Indie. Opera dell'abate Raynal...*, Libro primo [-decimootavo]...».

⁹ Για τον Παλατζόλ Σκορδίλλη, βλ. Panajota Tzivara, «Il corfiota Spiridione Palazzol Scordillis: l'ossimoro del caso di un suddito veneto», *I Greci durante la venetocrazia: Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)*, *Atti del Convegno Internazionale di Studi, Venezia, 3-7 dicembre 2007*, a cura di Chryssa Maltezos – Angeliki Tzavara – Despina Vlassi, Venezia 2009, σσ. 515-524. Η ίδια, «Βυζαντινοί “αρχοντόπουλοι” και “ευγενείς” βενετοί υπήκοοι: με αφορμή την επανάγνωση του προνομίου της οικογένειας Σκορδίλλη», *Θησαυρίσματα* 38 (2008), 387-434. Η ίδια, «Φιλοβενετική ιδεολογία και ρητορεία κατά την ύστερη βενετοκρατία στο Ιόνιο», *Πρακτικά ΚΕ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου 21-23 Μαΐου 2004*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 75-86.

χηση νεανίδων) υπάρχει ένας υπαινιγμός για τον χρόνο σύνθεσης ή ολοκλήρωσης του έργου. Ο συγγραφέας δεν κατόρθωσε να συνθέσει το δοκίμιό του όσο χρόνο βρισκόταν στον ίδιο τόπο μαζί με τη μεταφράστρια, γεγονός που και εκείνη επιθυμούσε, αλλά καταπιάστηκε με την Κατήχηση αφότου τελείωσε με όλες εκείνες τις βαρετές εθιμοτυπικές συνήθειες των πρώτων ημερών της άφιξής του, οι οποίες του έκλεβαν τον χρόνο και τον κούραζαν (ο υπαινιγμός για τον χρόνο στο πρωτότυπο κείμενο εκφράζεται στο χωρίο: «*intitolato anco... Il Nonalogo dell'educazione, desideraste ch'io mi prestassi a compirlo: nè avendomi permesso il tempo di compiacervi mentre era costà, m'accingo all'opera appena sciolto dalle noiose ed imbarazzanti etichette che m'occuparono e mi stancarono ne'primi giorni del mio arrivo*»).

Ο Σκορδίλλης συνέθεσε λοιπόν το δοκίμιο «Κατήχηση νεανίδων» μετά από ένα ταξίδι. Από εσωτερικές μαρτυρίες στα έργα του Σκορδίλλη και από τις ανέκδοτες επιστολές του γνωρίζω ότι εκείνος ταξίδεψε στη Βενετία τα έτη 1777, 1783. Αν ο Σκορδίλλης είχε ταξιδέψει από τη Βενετία στην Κέρκυρα νομίζω ότι θα έγραφε (γιατί πάντα κυριολεκτεί) «*del mio ritorno*», και δεν θα μιλούσε για «εθιμοτυπίες». Υποθέτω ότι το δοκίμιο γράφτηκε στη Βενετία και ότι η μεταφράστρια έμεινε στην Κέρκυρα.¹⁰ Αν οι υποθέσεις επαληθευτούν, τότε η είδηση είναι ιδιαίτερα σημαντική για τα ενδιαφέροντα και τη λογοτεχνική δραστηριότητα της Κερκυραίας γυναίκας στο τέλος του 18ου αιώνα και μένει να αποκαλυφθεί και η ταυτότητα της μεταφράστριας, για το πόνημα της οποίας δεν είμαστε σίγουροι ότι έφτασε και στο τυπογραφείο. Αν πάλι η μετάφραση του έργου του Thomas έγινε από Βενετσιάνα ή από Κερκυραία εγκατεστημένη στη Βε-

¹⁰ Οι υποψίες μου στρέφονται στην Αγγελική Καποδίστρια Καλογερά, με την οποία ο συγγραφέας είχε ιδιαίτερη φιλία και επιστολιμαία επικοινωνία όσο βρισκόταν στη Βενετία, αλλά πολύ περισσότερο στην Ισαβέλλα Θεοτόκη. Η Ισαβέλλα, κόρη του Στέφανου Θεοτόκη και της Βενετσιάνας Nicoletta Veja, σύμφωνα με τους βιογράφους της, διδάχτηκε στην Κέρκυρα ιταλική και γαλλική λογοτεχνία από τον Alberto Zarambellini, καθηγητή στο δημόσιο σχολείο της Κοινότητας, και τον αββά Zannini ([Ant. Meneghelli], *Notizie biografiche di Isabella Albrizzi nata Teotochi*, Padova 1837, σ. 11. Vitt. Malamani, *Isabella Teotochi Albrizzi. I suoi amici-il suo tempo*, Torino 1882 (Estratto dalla Nuova Rivista di Torino), σ. 5) και είναι πολύ πιθανόν να έκανε πρακτική άσκηση με τη μετάφραση του έργου από τα γαλλικά στα ιταλικά. Ο Alberto Zarambellini (ή Zarambellino) δίδαξε στο σχολείο της Κοινότητας τα έτη 1768-1773 (βλ. Παναγιώτα Τζιβάρα, *Σχολεία και δάσκαλοι στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*, Αθήνα 2003, σσ. 234-235). Η Ισαβέλλα Θεοτόκη το 1776 παντρεύτηκε τον Carlo Antonio Marin, ο οποίος είχε υπηρετήσει ως *sopracomito* στην Κέρκυρα και μαζί του μετακόμισε στα σαλόνια της Βενετίας, όπου αργότερα παντρεύτηκε τον Giuseppe Albrizzi, με το όνομα του οποίου είναι γνωστή (Vitt. Malamani, *ό.π.*, σ. 6).

νετία¹¹ η συμβολή του Κερκυραίου λογίου στη διάδοση του έργου παραμένει σημαντική.¹²

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιάσω δύο άγνωστα έργα του Κερκυραίου λογίου με θεματολογία την εκπαίδευση των γυναικών και με αποκλειστικό αποδέκτη εκείνες.

Ο Σπυρίδων Παλατζόλ Σκορδίλλης στηριγμένος σε ένα μικρό απόσπασμα του έργου του Antoine Leonard Thomas, για τον χαρακτήρα και το πνεύμα των γυναικών, το οποίο αναφέραμε, στην ιταλική του μετάφραση, συνέθεσε επίσης στα ιταλικά, το δικό του δοκίμιο με τον τίτλο «Catechismo per le giovinette» («Κατήχηση νεανίδων ή Κατήχηση για τις νεάνιδες») ή «Nonalogo dell'educazione» («Ο εννεάλογος της εκπαίδευσης»), κατά τον Δεκάλογο της Αγίας Γραφής.¹³

Ο λόγος του Thomas¹⁴ θεωρήθηκε από τον Κερκυραίο λόγιο ότι περιέχει τον χρυσό κανόνα, το πρότυπο το οποίο, αν ακολουθούσε μία νέα, ήταν σίγουρο ότι θα γινόταν η τέρψη των πολιτισμένων κοινωνιών και το κόσμημα του βιολογικού της φύλου.

Το κείμενο στην άγνωστη ιταλική μετάφραση, το οποίο παραθέτει ο

¹¹ Σε αυτή την περίπτωση μεταφράστρια του έργου θα μπορούσε να ήταν η Λουίζα Μάστρακα, κόρη του Κερκυραίου καθηγητή του Δικαίου στην Πάδοβα Στέλιου Μάστρακα, η οποία είχε διδαχτεί τα γαλλικά από τον Gasparo Gozzi (F. Soldini (a cura di), *Gasparo Gozzi, Lettere*, Parma 1999, σ. 273 σημ. 17, 355 σημ. 2, 360 σημ. 180) και το 1756 είχε συνθέσει ανακρεόντειους στίχους με τίτλο «Canzonetta dei gusti», με θέμα τον χαρακτήρα των ερωτευμένων γυναικών (F. Soldini, *ό.π.*, σ. 404). Οι φίλοι του Σκορδίλλη εξάλλου, το ζεύγος Gozzi, είχαν ασχοληθεί με γυναικεία θέματα. Η σύζυγος του Gasparo Gozzi, η Luisa Bergalli, συνέθεσε το «Almanacco sacro, e profano per l'anno santo MDCCCL in difesa delle donne» ενώ ο ίδιος ο Gasparo Gozzi δημοσίευσε το 1763 και το 1778 το «L'amicò delle fanciulle», μετάφραση από τα γαλλικά του έργου του Graillard (F. Soldini, *ό.π.*, σσ. XXV, LI, LXII).

¹² Επειδή γνωρίζω ότι ο Σκορδίλλης ενημερωνόταν για τις εκδόσεις της Βενετίας, υποθέτω ότι ο χρόνος ανάληψης του μεταφραστικού εγχειρήματος θα πρέπει να συμπίπτει με τον χρόνο της δημοσίευσης των πρώτων ιταλικών μεταφράσεων, που είναι σύγχρονες σχεδόν της γαλλικής έκδοσης. Αν, ωστόσο, ο Σκορδίλλης γνώριζε για την ιταλική έκδοση του έργου τότε ενισχύεται η υπόθεση ότι η μετάφραση από τη γνώριμή του γυναίκα έγινε μόνο για λόγους πρακτικής άσκησης.

¹³ Το δοκίμιο, όπως και τα άλλα έργα που θα αναφερθούν στη συνέχεια, συμπεριλαμβάνεται στον έβδομο τόμο των χειρογράφων του έργου του Σκορδίλλη, το οποίο παραμένει ανέκδοτο. Η μεταγραφή όλων των έργων του Σκορδίλλη από τα χειρόγραφα που φυλάσσονται στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδας έχει ολοκληρωθεί από τη γράφουσα και θα δημοσιευτεί σύντομα μαζί με τη μονογραφία για την προσωπικότητα του Κερκυραίου νομικού.

¹⁴ Στο πρωτότυπο γαλλικό κείμενο είναι το απόσπασμα: «*Parmi les vertus sociales, il y en d'autres qu'on peut appeller plus proprement vertus de société ... instant passe à coté de l'orgueil sans le heurter*» (Antoine Leonard Thomas, *Essai sur le caractère...*, *ό.π.*, σσ. 130-131).

Σκορδίλλης και το οποίο θα χρησιμεύσει για την ταύτιση της έντυπης μετάφρασης, αν βρεθεί, είναι το ακόλουθο: «*Fra le virtù sociali, le donne ne hanno delle altre che possono chiamarsi più propriamente virtù di società, perchè di fatto ne sono la delizia ed il legame. Queste sono nella vita ordinaria ciò che è la moneta corrente in fatto di commercio. Tale è quella dolcezza che rende il carattere più flessibile, e dà alle maniere una grazia che attrae l'indulgenza, che perdona i difetti, anco allora che non ha bisogno di perdono per se medesima: l'arte di non vedere le debolezze che si manifestano, e di conservare il segreto di quelle che si occultano: l'arte di mascherare i propri vantaggi, quando umiliano quelli che non ne hanno di simili: l'arte di non tiranneggiare la volontà nè i desideri, e di non abusare della debolezza medesima, che obbedendo si sdegnà: e la compiacenza che adotta le idee, quantunque nuove: e la gentilezza che indovina i timori, ed incoraggisce i pensieri; e la franchezza che ispira una così dolce confidenza: e tutta quella politezza, che forse non è una virtù, ma che qualche volta felicemente la finge, e la quale dà delle regole all'amor proprio, e fa che l'orgoglio in alcuni momenti camini a lato dell'orgoglio medesimo senza urtarlo*».¹⁵

Το κείμενο σε ελεύθερη απόδοση στα ελληνικά έχει ως εξής:

«*Ανάμεσα στις κοινωνικές αρετές, οι γυναίκες έχουν άλλες που μπορούν να ονομαστούν με περισσότερη ακρίβεια αρετές της κοινωνίας, γιατί πράγματι είναι η τέρψη της και ο σύνδεσμος. Αυτές είναι στην καθημερινή*

¹⁵ Στη βενετική έκδοση του 1773, η μετάφραση της οποίας αποδίδεται στον Lodovico Antonio Loschi, το αντίστοιχο χωρίο έχει ως εξής: «*Tra le virtù socievoli altre ce n'hanno, che si possono più veramente chiamare virtù di compagnia, poichè il vincolo ne formano e la giocondità. Sono queste nella vita comune, qual'è la moneta spicciolata negli usi del commercio. A tal genere di virtù appartengono la dolcezza, che rende il carattere flessibile, e sparge nelle maniere una grazia allettatrice ; la indulgenza che perdona i difetti allora pure che per se medesima non aspetta verun perdono ; l'arte di non accorgersi delle debolezze che si palesano, e di mantenere il segreto a quelle che si nascondono ; l'arte di mascherare le proprie prerogative, quando umiliano coloro, a cui mancano le somiglianti ; l'arte di non tiraneggiare nè la volontà nè i desiderii, e di non abusare della infermità stessa, che ubbidendo si sdegnà ; e la compiacenza che adotta le idee a lei prima non sovvenute ; e lo studio a prevenire, che coglie nelle sue apprensioni i pusillanimi, e stimoli perchè si manifestino liberamente i timidi pensieri; e l'ingenuo candore , che mette una si dolce fiducia ; e tutta quanta per ultimo l'urbanità, che forse non è virtù, ma che talvolta si felicemente ne mentisce l'aspetto, che prescrive regole all'amor proprio, e fa che l'orgoglio soventemente nell'orgoglio incontrandosi non gli usa alcun atto incivile e discortese» (Saggio sopra il carattere i costumi e lo spirito delle donne ne' vari secoli, del sig. Thomas dell'Accademia francese. Traduzione italiana corredata di annotazioni storico-critiche; ed accresciuta di una Lettera dell'abate Conti P.V. intorno lo stesso argomento, Venezia appresso Giovanni Vitto 1773, σσ. 131-132). Το αντίτυπο της ανωτέρω έκδοσης μελέτησα στη Biblioteca dell'Archivio Generale della Regione del Veneto και θα ήθελα να ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή τη dott.ssa Elisabetta Scarpa για την προθυμία της να με εξυπηρετήσει.*

ζωή ό,τι είναι το νόμισμα στο εμπόριο. Τέτοια είναι η γλυκύτητα που κάνει τον χαρακτήρα πιο εύκαμπτο και δίνει στους τρόπους μία χάρη που έλκει την επιείκεια, που συγχωρεί τα ελαττώματα ακόμα και όταν δεν έχει ανάγκη συγγνώμης για τον εαυτό της: η τέχνη τού να μην βλέπεις τις αδυναμίες που εκδηλώνονται και να κρατάς το μυστικό εκείνων που κρύβονται, η τέχνη τού να κρύβεις τα προτερήματά σου όταν ταπεινώνουν εκείνους που δεν έχουν όμοια, η τέχνη τού να μην βασανίζεις τη θέληση και τις επιθυμίες και να μην καταχράσαι την ίδια την αδυναμία, που υπακούοντας απαξιώνεται. Και η ευχαρίστηση που υιοθετεί τις ιδέες όσοδήποτε καινούργιες και η ευγένεια που μαντεύει τους φόβους και ενδυναμώνει τις σκέψεις, και η παρηγοσία που εμπνέει μια τόσο γλυκιά οικειότητα και όλη εκείνη η λεπτότητα, που ίσως δεν είναι αρετή μα καμιά φορά την προσποιείται καταπληκτικά και η οποία δίνει τους κανόνες στην αγάπη και κάνει ώστε η υπερηφάνεια σε κάποιες στιγμές να περπατά στο πλευρό της ίδιας της υπερηφάνειας χωρίς να το φωνάζει».

Ο Σκορδίλλης εντόπισε στο ανωτέρω απόσπασμα τη συνοπτική αναφορά στις γυναικείες αρετές, για τις οποίες εκείνος συγκρότησε μία εννεάδα παραινήσεων και ισάριθμα άρθρα, τιλοφορούμενα με τα ονόματα των αρετών: γλυκύτητα, επιείκεια, προσποίηση, σεμνότητα, διάκριση, καλοσύνη, ευγένεια, ειλικρίνεια, λεπτότητα.

Στο πρώτο άρθρο του Εννεαλόγου για τη γλυκύτητα, ο συγγραφέας δίνει πρώτα τον ορισμό της αποφαιτικά, τονίζοντας ότι η αγγελική αυτή αρετή δεν είναι αδυναμία, προσποιητή μελωδία ή ψεύτικη σεμνότητα, επίκρισμα που αλλοιώνει το βάθος της ψυχής και την σπρώχνει να εμφανίζεται γλυκιά και ανθρώπινη. Είναι το αντίθετο της υπερηφάνειας, αναβλύζει από την ψυχή, δίνει την ημεράδα στους τρόπους, δρα πάνω στο συναίσθημα. Η αρετή αλλοιώνεται όταν η γυναίκα αφήνει να παρασυρθεί από το γέλιο, τον θόρυβο, από την υπερβολή στη συμπεριφορά και στους τρόπους.

Η δεύτερη αρετή, η επιείκεια, κατά τον συντάκτη τού «αρετολογίου» είναι σπάνια στις γυναίκες και εκδηλώνεται ως επίδειξη παρά ως συναίσθημα και δεν πρέπει να συγχέεται με την κολακεία. Ιδιαίτερη αξία δίνει στη σύνεση της γυναίκας να προσποιείται ότι δεν βλέπει τις έκδηλες αδυναμίες των άλλων και να κρατά μυστικές εκείνες που δεν αποκαλύπτονται. Την αρετή αυτή («dissimulazione», στο πρωτότυπο) την χαρακτηρίζει ως τέχνη καθώς απαιτεί ειδικό χειρισμό για να μην καταντήσει ανοησία ή υποκρισία. Την θεωρεί μάλιστα αναγκαία για τις γυναίκες που μετέχουν σε συναθροίσεις γιατί έτσι αποκτούν την εκτίμηση των προσώπων με τα οποία συγχρωτίζονται. Ομοίως αναγκαία είναι και η σεμνότητα, ως προστασία του ήθους και παράκαμψη της ματαιοδοξίας καθώς ο άνδρας με τη δολιότητα και την εξυπνάδα του μεθοδικά καταστρέφει τα γυναικεία συναισθήματα και εμποδίζει την εκδήλωσή τους.

Τη διάκριση ως μέτρο άσκησης της δύναμης των γυναικών πάνω

στους άντρες προτείνει επίσης ο συγγραφέας του δοκιμίου. Η δύναμη της γυναίκας, που αντλείται είτε από τους καλούς τρόπους όσων εκείνη συναναστρέφεται, είτε από το συναίσθημα εκείνου που την πλησιάζει, φτάνει στα όρια της τυραννίας. Χωρίς διάκριση η δύναμη που ασκείται πάνω στη θέληση και τις επιθυμίες των άλλων ελαττώνεται και εξοργίζει τους άντρες αντί να τους νικά. Το πέμπτο σχόλιο του συγγραφέα στο γαλλικό δοκίμιο αφορά την καλοσύνη. Ο Σκορδίλλης επιστά την προσοχή στη διάκριση καλοσύνης και αδυναμίας γιατί, κατά τη γνώμη του, εάν μία γυναίκα διακρίνεται σε όλες τις περιπτώσεις από καλοσύνη, θα γίνει θύμα της ιδιοτροπίας, της αποπλάνησης και της ακολασίας και θα πληρώσει ακριβά την καλοσύνη της!

Η ευγένεια των γυναικών, που εκδηλώνεται στα λόγια και στους τρόπους, προκαλεί την εκτίμηση και τη συμπάθεια των ανθρώπων που τις συναναστρέφονται ενώ η ειλικρίνεια για να αποδειχθεί όπλο θα πρέπει να παραμένει στο μέσον της συστολής και της αναίδειας. Τέλος, η λεπτότητα στην οποία ρέπει εκ φύσεως η γυναίκα θα πρέπει να εκδηλώνεται με τρόπους που δεν θα δημιουργούν ναυτία ούτε θα αφήνουν περιθώρια για αποπλάνηση.

Οι ιδέες του Κερκυραίου λογίου απηχούν τη γενική αντίληψη των διαφωτιστών για το γυναικείο φύλο. Η γυναίκα είναι πιο κοντά στη «φύση», επομένως εύπιστη, εύαλωτη, επιρρεπής στο συναίσθημα και στο ολισθημα, και πιο μακριά από τον ορθό λόγο και τους ορθολογικούς συλλογισμούς.¹⁶

Οι ιδέες του Παλατζόλ Σκορδίλλη για το ήθος και την εκπαίδευση αποκλειστικά των νεαρών κοριτσιών και όχι των εγγάμων γυναικών, εκτός από το κείμενο της Κατήχησης, ζωγραφίζονται επίσης με πολλές λεπτομέρειες στα κείμενα είκοσι αριθμημένων επιστολών του, οι οποίες έπονται του κειμένου της Κατήχησης και έχουν ως αποδέκτη κάποια νεαρά ύπαρξη. Ο συγγραφέας πουθενά δεν απευθύνεται ονομαστικά στη νέα αλλά χρησιμοποιεί τα γυναικεία ονόματα Corina, Liside, Giulia, Clarice, τα οποία αποδίδει στις φίλες της. Μία, μοναδική, ωστόσο, αναφορά στην κοπέλα για «τη δική σας καλλιεργημένη Ιταλία», που δηλώνει την αντιδιαστολή από τον τόπο καταγωγής εκείνου, μας οδηγεί στην υπόθεση ότι η παραλήπτρια των επιστολών ήταν Βενετσιάνα ή νέα που ζούσε στη Βενετία.

Παρατηρούμε, ωστόσο, ότι ο Σκορδίλλης στο μεν πρώτο δοκίμιο του απευθύνεται στην αποδέκτριά του χρησιμοποιώντας δεύτερο πρόσωπο πληθυντικού αριθμού ενώ στις είκοσι επιστολές που γράφει στη νέα.

¹⁶ Για το θέμα, βλ. Σοφία Ντενίση, «Η Ευανθία Καϊρή και το έργο της στο πλαίσιο της γυναικείας πνευματικής δημιουργίας της εποχής της», *Ευανθία Καϊρή. Διακόσια χρόνια από τη γέννησή της 1799-1999. Πρακτικά Συμποσίου, Άνδρος, 4 Σεπτεμβρίου 1999, Ανδριακά Χρονικά* 31 (2000), 29.

πρόσωπο υπαρκτό ή φανταστικό δεν γνωρίζουμε, γράφει σε δεύτερο πρόσωπο ενικού αριθμού.¹⁷

Στα κείμενα των επιστολών του οι απόψεις του είναι πιο ευκρινείς, εξάλλου δεν πρόκειται για σκέψεις «πάνω σε έναν ξένο στίχο», κατά το σεφερικό μότο, αλλά για αναλυτική παρουσίαση μιας πραγματικότητας και μιας εποχής, η οποία δεν τον ικανοποιεί. Οι γυναίκες υπάρχουν, κατά τον συγγραφέα, για να αναλάβουν τον ρόλο της κόρης μέσα στην οικογένεια στην οποία γεννιούνται και της μητέρας στην οικογένεια που η τύχη θα τις οδηγήσει. Ο Σκορδίλλης θεωρεί λειψή την εκπαίδευση των κοριτσιών στη φωτισμένη Ευρώπη, η οποία συνοψίζεται σε μια επιφανειακή καλλιέργεια των γραμμάτων, στη διδασκαλία λιγοστών γνώσεων μουσικής και χορού, κάποιων εργασιών που καλλιεργούν τη ματαιοδοξία και αυξάνουν τις ιδιοτροπίες.

Οι ηθικές του θέσεις ξεκινούν από τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση. Ο Σκορδίλλης είναι επηρεασμένος από το κίνημα των θεϊστών (deismus) και γι' αυτό μιλά για τη λατρεία του Υπερτάτου Όντος (Ente supremo), για τον ποιητή της Φύσης (autore della Natura).¹⁸ Διαπιστώνει ότι οι νέες της εποχής του από κακή διαπαιδαγώγηση γίνονται είτε προληπτικές είτε άθεες, η δεύτερη όμως εκδοχή τον τρομάζει πολύ επειδή η αθεΐα στην περίπτωση των γυναικών είναι μεγάλο κακό (επιστολή αρ. 2).

Η ευαισθησία των κοριτσιών τον ανησυχεί ιδιαίτερα. Με τρόπο κατηγορηματικό ορίζει ότι στους άντρες η αποπλάνηση είναι φύσει παρούσα στις προθέσεις τους και καλεί τα νεαρά κορίτσια να βλέπουν πάντα με την ίδια καχυποψία εκείνους που τα πλησιάζουν. Η νέα δεν πρέπει να δέχεται λόγια και εξομολογήσεις από έναν άντρα παρά μόνο αν πρόκειται για γάμο (επιστολή αρ. 4).

Ανησυχεί για την καλόκαρδη με ευαισθησία κοπέλα, γιατί την βλέπει ως μοιραίο θύμα, και καταλογίζει ευθύνες στη μοντέρνα εκπαίδευση εξαιτίας της οποίας τα κορίτσια αφήνονται και ξελογιάζονται και κατόπιν βυθίζονται στη θλίψη (επιστολή αρ. 6).

Καταδικάζει τα νάζια και τη φιλαρέσκεια που ανοίγουν την πόρτα στους άντρες να πλήξουν τις κοπέλες και φορτώνουν κατόπιν εκείνες με την πίκρα της μοναξιάς και της απομόνωσης (επιστολή αρ. 7).

Εγκωμιάζει την αυτοεκτίμηση των κοριτσιών που προκαλεί την εκτίμηση των αντρών «del gran mondo» και εξασφαλίζει σε αυτά έναν αξιο-

¹⁷ Η παρατήρηση αυτή φυσικά δεν μας οδηγεί σε καμία βέβαιη διαπίστωση για την ηλικιακή διαφορά των δύο προσώπων ή για πιθανή συγγένεια. Ο σύγχρονός του Pietro Chiari (1712-1785) στο έργο με τίτλο «*Lettere d'un solitario*» (1777) απευθύνεται στην κόρη του, η οποία είναι παντρεμένη, χρησιμοποιώντας το «νοι» ομοίως.

¹⁸ Για τον θεϊσμό βλ. πρόχειρα, Μ. Μπέγζος (επιμ.), *Θρησκευολογικό Λεξικό*, Αθήνα 2000, σσ. 233-234.

πρεπή γάμο ή μια ήρεμη διαβίωση στο περιβάλλον της οικογένειάς τους (επιστολή αρ. 8).

Από τη θεματολογία του Σκορδίλλη δεν ξεφεύγει ούτε ο έρωτας, «αυτό που οι μοντέρνες κοινωνίες αποκαλούν έρωτα», τον οποίο χαρακτηρίζει ως καπρίτσιο όταν γεννιέται από αμοιβαίες ερωτοτροπίες, ενώ όταν προκύπτει από την εκτίμηση για το πρόσωπο της ερωμένης, υπερσχύει του πάθους και μετατρέπεται σε θύτη σε θύμα (επιστολή αρ. 10).

Η μόρφωση είναι απαραίτητη για τη νέα, εκείνη όμως πρέπει να είναι επιλεκτική στην ανάγνωση βιβλίων καθώς δεν είναι όλα κατάλληλα. Σε μία επιστολή του (επιστολή αρ. 11) παρουσιάζει τη νέα να του γνωστοποιεί δήθεν ένα ανθολόγιο με γνωμικά ερασιμμένα από διάφορα αναγνώσματα της. Εκείνος δεν τα εγκρίνει για τη διαπαιδαγώγησή της και της προτείνει έναν κατάλογο με 23 άρθρα-ηθικές προτάσεις. Στα 23 άρθρα προτάσσονται η αγάπη για τον εαυτό μας, η διατήρηση της σωματικής και ηθικής ισορροπίας με τη σωστή διατροφή και τον έλεγχο των παθών. Ακολουθούν τα ρητά, με τις αναγκαίες διευκρινίσεις, για τη συμπεριφορά και για τα βήματα της κάθε νέας που επιθυμεί να φτάσει στον γάμο για να γίνει «καλή σύζυγος και καλή μάνα της οικογένειας». «*Ικανή να γίνει καλή σύζυγος θεωρείται η νέα που η βιοτή της έχει να επιδείξει και καλά ήθη και σεμνή διαγωγή και αξιοπρέπεια σε κάθε της κίνηση*». Αντίστοιχα, «*ικανή να γίνει καλή μάνα της οικογένειας θεωρείται εκείνη η νέα που έχει αποκτήσει φήμη έξυπνης οικονομικής διαχείρισης στην πατρική οικογένεια*».

Στη δεύτερη τούτη «Κατήχηση» περιλαμβάνονται επίσης συμβουλές για την επιλογή των γυναικών που η νέα θα συναναστρέφεται, για τη στάση της σε συγκεντρώσεις και συζητήσεις, για τη διατήρηση στη μνήμη της αλήθειας ότι όλα τα «κρύφια και τα άδηλα» αποκαλύπτονται κάποια στιγμή.

Θέλοντας να αφοπλίσει τη νέα από τη σκέψη ότι εκείνος εχθρεύεται το βιολογικό του φύλο, αποδίδοντας στους άντρες ευθύνες για τα λάθη των γυναικών, και για να αποδείξει ότι η κρίση του είναι δίκαιη προχωράει τον αφορισμό του με την πρόταση ότι οι άντρες είναι οι πρόξενοι της συμφοράς στις γυναίκες (επιστολή αρ. 14).

Ο Σκορδίλλης «λογοκρίνει» τα αναγνώσματα της νέας και την αποτρέπει από ένα συγκεκριμένο (επιστολή αρ. 15). Πρόκειται για το έργο με τίτλο «Η καλή διαχείριση των οικογενειακών υποθέσεων» («Il buon governo degli affari domestici»), που αποδιδόταν στον Jean-Jacques Rousseau αλλά ο Σκορδίλλης το θεωρεί εράνισμα αποσπασμάτων από τη μεσαιωνική νουβέλα Eloisa και όχι έργο του Γάλλου διαφωτιστή («λαμπρού μισάνθρωπου», κατά τη γνώμη εκείνου).¹⁹ Αξίζει να παρατηρήσουμε όχι

¹⁹ Ο Παλατζόλ Σκορδίλλης γνώριζε την ιταλική μετάφραση με τον τίτλο «Il buon governo degli affari domestici descritto nella raccolta di lettere del signor G. I. Rousseau intitolata La nuova Eloisa e trasportato dalla francese nella toscana favella», έκδοση

μόνο τη διάδοση του ανωτέρω έργου αλλά και την κριτική ματιά του Σκορδίλλη στη σύγχρονή του βιβλιογραφία.

Ο ίδιος αναλαμβάνει επιπλέον και τον ρόλο του οικογενειακού οικονομικού συμβούλου. Αποτρέπει τη νέα από τη φιλαργυρία και της προτείνει τον χρυσό κανόνα για να ξεοδεύει τα χρήματα: να τα διαθέτει πρώτα για την ανάγκη, κατόπιν για την άνεση και τέλος για την ευχαρίστηση (επιστολή αρ. 15). Για την εκμάθηση των αρχών της οικιακής διαχείρισης παραπέμπει τη νέα στους γονείς της και ειδικά στη μητέρα της.

Η καλή διαχείριση της νιότης μιας γυναίκας προετοιμάζει μια ήρεμη και αξιοπρεπή διαβίωση στην ώριμη ηλικία και ένα γερό τονωτικό στα γηρατειά (επιστολή αρ. 17). Οι παραινέσεις του αφορούν και τη σωστή διαχείριση του χρόνου γιατί η σπατάλη του χρόνου είναι σπατάλη της ζωής.

Μοναδικός στόχος για τις κοπέλες και τελολογικός για την εκπαίδευσή τους, κατά τον Κερκυραίο συγγραφέα, έπρεπε να είναι η δημιουργία καλής φήμης που θα τις προετοίμαζε για έναν αξιοπρεπή γάμο (επιστολή αρ. 7), έναν γάμο που θα έπρεπε να εγκρίνουν και οι γονείς (επιστολή αρ. 9). Άλλωστε η επιδίωξή τους αυτή ήταν και ο στόχος του συγγραφέα: η πνευματική και ηθική καλλιέργεια των θυγατέρων των ευγενών και ειδικά των υποψηφίων συζύγων ντόπιων Κερκυραίων πολιτών ή Βενετών ευγενών, όπως η διαπαιδαγώγηση των υποψηφίων συζύγων των Βενετών προκουρατόρων ήταν ο στόχος των Ιταλών συγχρόνων του λογίων.²⁰ Εξάλλου στόχος γενικά της γυναικείας εκπαίδευσης στην εποχή που παρουσιάζουμε ήταν η διαχείριση του νοικοκυριού, η ανατροφή και η εκπαίδευση των παιδιών, η διατήρηση της ηθικής και η συμμετοχή σε κοινωνικές συζητήσεις.²¹

Ο ίδιος όμως ο Σκορδίλλης είναι η πληγή και το μαχαίρι. Επηρεασμένος από τις αρχές του Διαφωτισμού καταλογίζει στην εποχή των Φώτων, της Γνώσης και της Ευφυΐας την εικόνα της αρετής που βρίσκεται στριμωγμένη μέσα σε βιβλία και πανεπιστημιακές καθέδρες, παίγνιο σε συνθηροίσεις και σε οικίες (επιστολή αρ. 9).

Υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση που λαμβάνουν οι νέες στην κοινωνία ευθύνεται για την απόκτηση των ελαττωμάτων που χαρακτηρίζουν τους σκλάβους, την υποκρισία και την ψευτιά και δικαιολογεί έτσι τη συμπεριφορά των κοριτσιών, η αγωγή των οποίων από γονείς και δασκάλους στηρίχθηκε στην αυστηρή εξάρτηση (επιστολή αρ. 12).

Γενεύης (Ginevra) 1762 ή τις βενετικές εκδόσεις με τίτλο «Il buon governo degli affari domestici di G. I. Rousseau cittadino di Ginevra», από το τυπογραφείο Graziosi των ετών 1764 και 1784.

²⁰ Βλ. Br. Capaci, «Il ritratto allo specchio. Poesie di Caterina Dolfin Tron», *Studi Veneziani* 25 (1993), 242.

²¹ Βλ. Rebecca Messbarger, *The Century of Women...*, σ. 6.

Τα κείμενα γενικά του Σκορδίλλη παρουσιάζουν συμβουλές σαν ψηφίδες μωσαϊκού με στόχο να συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας πρακτικής φιλοσοφίας της ζωής. Ο Κερκυραίος νομικός ενδιαφέρεται και ως παιδαγωγός να εκπαιδεύσει τη γυναίκα ως θεματοφύλακα της αρετής και της οικογενειακής ηθικής, να προετοιμάσει πεπαιδευμένες μητέρες αλλά και να αποκτήσει η γυναίκα ευρύτερη παιδεία.²²

Ποια ήταν τα κίνητρα που ώθησαν τον Σκορδίλλη να καταγράψει αυτές τις «οδηγίες», όπως τις ονομάζει ο ίδιος για υποψήφιες συζύγους και μητέρες; Ο ίδιος απαντά ότι η ψυχή του κινήθηκε από ένα πατρικό συναίσθημα προς την άπειρη νεαρή κόρη (επιστολή αρ. 20). Στην τελευταία του επιστολή ο συντάκτης αποκαλύπτει ότι δεν ήταν στις προθέσεις του να καταδικάσει στη μοναξιά, στην απομόνωση, στην αποξένωση και στη δυσπιστία τη νέα, προκειμένου εκείνη να διατηρήσει αδιάφθορο το ήθος και αλώβητη τη φήμη της. Αντίθετα επεδίωκε να την προετοιμάσει για την έξοδό της στην κοινωνία. Για αυτό την προέτρεπε να είναι ευγενής αλλά όχι επιρρεπής στους τρόπους, εξωστρεφής αλλά όχι άσεμνη, ανθρωπινή χωρίς να είναι αδύναμη, ευχάριστη αλλά όχι ασύνετη.

Ο λόγος του είναι κατηγορηματικός, απόλυτος, μοιάζει με κήρυγμα παρά με παραίνεση. Η ζέση του λόγου του, τού γεμάτου ηθικής φύσεως συμβουλές, να μπορεί να αποδοθεί άραγε σε μια κρίση ώριμης ηλικίας, όπως διατείνονται στις μέρες μας οι ειδικοί, σε εμπειρίες από το οικογενειακό ή φιλικό του περιβάλλον που τον πείραξαν πολύ, ή μήπως προκύπτει άραγε από την ηθική κατάσταση στον τόπο του και στις μέρες του; Σίγουρα οι απόψεις του δεν είναι προσωπικές. Οι ιδέες για την ηθική ακεραιότητα της γυναίκας και ο κώδικας αυστηρής ηθικά συμπεριφοράς είναι αποδεκτοί και από άλλα μέλη της οικογένειάς του. Στη διαθήκη τού αδελφού του, Πέτρου Σκορδίλλη το 1779, διατυπώνεται η ίδια άποψη για μία υποψήφια νύφη για την οποία επί χρόνια καταγράφονταν οι σπάνιες αρετές της («le rare qualità»), οι οποίες σε συνδυασμό με την ανατροφή και το ήθος της δημιούργησαν την εκτίμηση για το πρόσωπό της («che attesa la sua educazione, e costumi fecero concepire singolar stima per la degna sua persona»)²³.

Η επικοινωνία με τις «κακές» γυναίκες στην οικογένειά του και ο συγχρωτισμός μαζί τους επέφερε ως τιμωρία ακόμα και την αποκλήρωση από την οικογενειακή περιουσία. Σε διαθήκη της Παουλέτας Παλατζιόλη, γιαγιάς του Σπυρίδωνος, ορίζεται σαφώς: «*ακομι ιπε οτι οπιος απο τους αυτους κληρονόμους φέρει στο σπίτι μου γυναικες κακες ήγγουν πουτάνες και ηθελε κανει αταξίες με τες αυτες πουτανες να ηθελε μενει αμετοχος*

²² Για τις θέσεις των διαφωτιστών οι οποίες τους κατατάσσουν στους συντηρητικούς ή στους προοδευτικούς ανάλογα, βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σσ. 30-31.

²³ Αρχαία Νομού Κέρκυρας, Συμβολαιογραφικά Α. 96, φ. 12ν.

από το μερτικό του και να πηγαίνει στον άλλο αδελφό».²⁴

Ο λόγος του Σκορδίσλλη γίνεται κατανοητός στην αποδοχή μιας παιδαγωγίας γλυκιάς, τρυφερής που πλησιάζει τον άλλο, τον κατηχεί, τον εκπαιδεύει, τον δέχεται ως μαθητευόμενο. Το πρότυπο γυναίκας που προβάλλει είναι της γυναίκας που αντιστέκεται σθεναρά στους πειρασμούς και στα κοσμικά αμαρτήματα και προετοιμάζεται να αναλάβει και η ίδια την ανατροφή των παιδιών της.

Υποθέτουμε ότι σύμφωνα με αυτές τις αρχές μεγάλωσαν τα κορίτσια των ευγενών οικογενειών της Κέρκυρας, οι αδελφές του συγγραφέα, οι κόρες του Στέφανου Θεοτόκη, αδελφές του Νικηφόρου Θεοτόκη τα ίδια χρόνια, η Ισαβέλλα Θεοτόκη Albrizzi, γεννημένη το 1760, η Μαρία Αναστασία Πετρετίνη, γεννημένη το 1774, λογία, γνωστή ως filosofessa, και συγγραφέας του δοκιμίου με τίτλο «Περί γυναικείας αγωγής» («Sulla educazione femminile»)²⁵ Το έργο αφορά στην αγωγή των κοριτσιών στην παιδική ηλικία και έτσι η θεματολογία της διαφοροποιείται από εκείνη του Σκορδίσλλη που αφορά τα κορίτσια πριν τον γάμο καθώς και τις ώριμες γυναίκες. Η Πετρετίνη, η οποία και αυτή δεν είχε δικά της παιδιά, εξομολογείται στο δοκίμιό της, ότι η δική της αγωγή («educazione» στο κείμενο) είχε παραμεληθεί από την αρχή της ζωής της.²⁶ Η εξομολόγηση της Πετρετίνη δεν πρέπει να εκληφθεί ως κατηγορία ή παράπονο για την παραμέληση της ανατροφής της αλλά μάλλον ως παρατήρηση για τον ελαστικό τρόπο ανατροφής, χωρίς αυστηρότητες και απαγορεύσεις, τον οποίο επέλεξαν οι γονείς του ανώτερου κοινωνικού στρώματος για τις κόρες τους.

Ο Σκορδίσλλης μπορεί να ήταν επηρεασμένος από τα στερεότυπα του περιβάλλοντος όπου ζούσε αλλά προπάντων αναπαρήγαγε και μετέφερε στα έργα του τις απόψεις των διαφωτιστών της Δύσης. Η εκπαίδευση των κοριτσιών, των γόνων της ανώτερης κοινωνικής τάξης, θα έπρεπε να συνοψίζεται στο τρίπτυχο, εκμάθηση εργασιών ταιριαστών στο κοινωνικό φύλο, απόκτηση δεξιοτήτων στην οικιακή οικονομία, αφοσίωση στη μελέτη της Φιλοσοφίας και των Γραμμάτων, αλλά η γυναίκα, λόγω φύσεως, δεν θα κατάφερε ποτέ να εξισωθεί με τον άνδρα.

Η θεματολογία για τη φύση των γυναικών και για τη θέση τους στην κοινωνία επανέρχεται στο τέλος ενός άλλου φιλοσοφικού δοκιμίου του

²⁴ Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Συμβολαιογραφικά Μ. 220, βιβλίο 3, φ. 117v.

²⁵ Το έργο δημοσιεύτηκε μετά τον θάνατό της το 1856 στην Πάδοβα από τον ανιψιό της Alessandro Pasquali-Pretetini με τίτλο: *Sulla educazione femminile scritto postumo di Maria Petretini Corcirese*, Padova Co'tipi di A. Bianchi al Santo. Για τη Μαρία Αναστασία Πετρετίνη, βλ. Α. Βροκίνη, «Έργα. Βιογραφικά σχεδάρια τεύχη Α' και Β'», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 16 (1972), 100-105. Αγάθη Νικοκάβουρα, «Μαρία Αναστασία Πετρετίνη», Β' Πανιώνιον Συνέδριον, Πρακτικά-Ανακοινώσεις. *Κερκυραϊκά Χρονικά* 13 (1967), 128-136.

²⁶ *Sulla educazione femminile scritto postumo di Maria Petretini...*, ό.π., σ. 9.

συγγραφέα για τη Λογική. Στο συγκεκριμένο δοκίμιο ο Σκορδίλλης παραθέτει στο τέλος δίκην επιμύθιου ένα μικρό κείμενο το οποίο τιτλοφορεί: «Preciso sopra alcuni caratteri delle donne». Στο κείμενο ο συγγραφέας δεν κατηγοριοποιεί τις γυναίκες με βάση ψυχολογικούς τύπους, τυπολογία που θα παρέπεμπε σε εκείνη του Fénelon, αλλά επαναλαμβάνει τις απόψεις της εποχής του για τη «φυσική αδυναμία» των γυναικών. Κατά τη γνώμη του η ορθή Λογική, η καλύτερη δυνατή σύμβουλος στη ζωή, δεν μπορεί να εμπνεύσει στις γυναίκες, και ειδικά όταν είναι ανύπανδρες, άλλο συναίσθημα παρά εκείνο της εκτίμησης. Η εκπαίδευση που λάμβαναν τα κορίτσια στις μέρες του μαζί με την επίδραση της κοινής γνώμης και των καθημερινών παραδειγμάτων, υποκινούσαν στις ευαίσθητες καρδιές τους τη ζωνρή επιθυμία να αγαπώνται. Κάποιοι αμαθείς γονείς επέβαλλαν στα κορίτσια τους αυστηρή επιτήρηση και εγκλεισμό με συνέπεια να τα εξοργίζουν και να τα οδηγούν στους ακόλαστους που τα ξελόγιαζαν, καραδοκώντας για την ευκαιρία. Κατά τον Σκορδίλλη, τα κορίτσια σχεδόν από την κούνια τους τρέχουν στον γκρεμό. Η γυναικεία φύση είναι προορισμένη για τη διαχείριση των οικιακών υποθέσεων και την αναπαραγωγή. Η αδυναμία των οργάνων της γυναίκας, οι περιοδικές εναλλαγές της υγείας της και οι καταστάσεις εγκυμοσύνης και λοχείας την καθιστούν αδύνατη και κατώτερη έναντι των δυνατών και σκληρών ξελογιαστών τυράννων της.

Το έργο του Παλατζόλ Σκορδίλλη θα πρέπει να εξεταστεί συγκριτικά με τα άλλα συγγενή θεματολογικά έργα που κυκλοφορούν την ίδια εποχή στην Ιταλία, για να φανούν τα δάνεια, η πρωτοτυπία, η ετερότητα των αντιλήψεων.²⁷ Στις προθέσεις και στις δυνατότητές μου στην παρούσα ανακοίνωση δεν ήταν η συγκριτική εξέταση του έργου αλλά η παρουσίαση τού δημιουργού του και ειδικά στο κερκυραϊκό κοινό, το οποίο τον αγνοεί. Ο Κερκυραίος συγγραφέας των δοκιμίων για την αγωγή της γυναίκας και τις αρετές της, μεγάλωσε στο ίδιο σπίτι μαζί με άλλους τέσσερις αδελφούς και τέσσερις αδελφές. Ο ίδιος, ως πρωτότοκος, ανέλαβε τον γάμο και την προικοδότησή τους. Εκείνος δεν νυμφεύτηκε ποτέ και δεν απέκτησε δικές του κόρες. Το ζήτημα όμως της ηθικής καλλιέργειας των γυναικών, της εκπαίδευσης και της προετοιμασίας τους για τη δημιουργία οικογένειας και την ανατροφή των παιδιών, ώστε να γίνουν «*ristoro dell'uomo e la delizia delle colte società*», τον απασχόλησε έντονα και έτσι, μαζί με τα νομικού

²⁷ Για τις απόψεις του για τον γάμο, για παράδειγμα, θα πρέπει να εξεταστεί το δοκίμιο του Ναπολιτάνου Melchiorre Delfico, *Saggio filosofico sul matrimonio* (1774). Ακόμη οι απόψεις του για τη μόρφωση των γυναικών θα πρέπει να ελεγχθούν με τα γνωστά έργα που αναφέρθηκαν στην αρχή και ακόμη με άλλα έργα όπως: *Discorsi accademici di vari autori viventi intorno agli studi delle donne; la maggior parte recitati nell'Accademia de' Ricovrati di Padova* (Padova G. Manfrè 1729).

και φιλοσοφικού περιεχομένου έργα του, κατέλιπε και πολλές σελίδες με σχετική θεματολογία, όπου αποτυπώνονται η ευφυΐα του, η πολυποίκιλη δράση του και η πολυπράγμονη προσωπικότητά του.

Paysanne de Corfou.

«Paysanne de Corfou».
Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα, Πρέβεζα.